

RELAÑO, FRANCESC (2002): *The Shaping of Africa. Cosmographic Discourse and Cartographic Science in Late Medieval and Early Modern Europe*. Aldershot, Ashgate, 271 p.

The Shaping of Africa és fruit d'una tesi doctoral llegida l'any 1997 a l'European University Institute de Florència pel geògraf Francesc Relano. L'autor, actualment professor de ciències polítiques al campus universitari de Poitiers, va estudiar geografia a la Universitat de Lleida i va ser becari de formació del personal investigador del Departament de Geografia Humana de la Universitat de Barcelona. Al llarg del procés de realització de la tesi, Relano va rebre diversos ajuts de la John Carter Brown Library i de la Comissão Nacional para as Comemorações dos Descobrimentos Portugueses. Va gaudir també d'una llarga estada d'estudi a l'European University Institute. La tesi, dirigida pels professors Kirti Chaudhuri de l'European University Institute i Luis Urteaga de la Universitat de Barcelona, tracta un dels capítols fonamentals de la història de la cartografia: l'evolució de la representació cartogràfica d'Àfrica pels europeus entre finals de l'edat mitjana i començaments de l'edat moderna.

The Shaping of Africa està dividida en quatre parts, cadascuna de les quals està composta per tres capítols. El llibre consta, a més a més, d'una introducció, unes conclusions i un apèndix d'il·lustracions, en el qual hi ha reproduïts en blanc i negre 28 mapes diferents. Aquest apèndix resulta de gran utilitat, ja que la lectura d'aquests mapes facilita la lectura del text redactat per Francesc Relano sobre l'evolució de la imatge cartogràfica d'Àfrica. D'altra banda, alguns dels mapes reproduïts, com és el cas del mapamundi d'Andreas Walsperger de 1448, tenen, atesa la seva escassa difusió en els llibres generals d'història de la cartografia, un gran interès.

La primera part del llibre fa referència al mosaic africà. En el primer capítol s'aborda la visió medieval de l'ecumene, tant des del punt de vista cristià ortodox com des d'altres punts de vista. L'autor ens explica com durant l'alta edat mitjana el saber cartogràfic occidental va elaborar tres tipus diferents de mapamundis: els zonals, els quadripartits i els tripartits. Tanmateix, a finals de l'edat mitjana les teories cosmogràfiques imperants dibuixaven Àfrica dins d'un ecumene sense continents i amb uns límits meridionals molt limitats. El segon capítol aborda la qüestió dels límits meridionals del món segons el coneixement geogràfic medieval. Per tal de resoldre-la s'estudia el problema dels antípodes i dels monstres que, segons el coneixement popular de l'època, habitaven parts de la Terra allunyades de l'ecumene. El tercer capítol està dedicat a explicar la canviant ubicació geogràfica del llegendari regne del Preste Joan. La recerca mítica d'aquest regne es va acabar l'any 1491, quan l'explorador portuguès Pêro da Covilhã va arribar a la cort de l'emperador etiop.

La segona part del llibre aborda la qüestió dels límits de l'espai simbòlic i la seva influència en la representació cartogràfica medieval d'Àfrica. El primer capítol d'aquesta part està dedicat a explicar el que Relano anomena «geometria al·legòrica» del territori de Cam. S'analitzen en aquest capítol tres tipus diferents d'horitzó: el geogràfic, el llegendari i el mític. El primer, centrat en el món cristià, abastaria, més o menys, les terres conegudes aleshores pels europeus. El segon comprendria territoris més distants, dels

quals es tenia un coneixement indirecte i imperfecte. I el tercer, de caire purament mític, es fonamentava en els principis medievals d'estratificació de l'espai terrestre.

En el segon capítol d'aquesta segona part s'explica l'impacte de les cartes portolanes sobre la imatge cartogràfica d'Àfrica. L'autor dedica tot un apartat a parlar del *Mapamundi Català Estense*, en el qual Àfrica, a diferència de la resta de mapamundis medievals, va esdevenir el continent més extens de la Terra. El darrer capítol d'aquesta segona part està dedicat a explicar els canvis experimentats en la concepció medieval de l'ecumene com un «món illa». Aquesta concepció, que va ser predominant durant l'edat mitjana, va començar a ser qüestionada a començaments del segle xv arran de la difusió de la *Geografia* de Ptolomeu. En un dels apartats d'aquest capítol s'expliquen els problemes que la idea, defensada per Ptolomeu, que els oceans estaven encerclats per masses continentals de terra, va ocasionar a la concepció ortodoxa cristiana d'un «món illa». En aquest sentit, resulta interessant l'anàlisi del mapamundi traçat el 1448 pel monjo benedictí Andreas Walsperger, ja que, segons Relaño, representa un esforç de conciliació entre la concepció cristiana del «món illa» i el coneixement geogràfic de les cartes portolanes, per una part, i la concepció ptolemaica, per l'altra. En el darrer apartat l'autor afirma com la *Geografia* de Ptolomeu, tot i les seves errades geogràfiques, va contribuir, amb el seu sistema de paral·lels i meridians, a imposar una concepció euclidiana de l'espai, un lloc obert, en el qual Jerusalem havia deixat de ser el centre de la Terra.

A la tercera part del llibre s'aborda, justament, l'evolució de la cartografia euclidiana de l'espai produïda durant l'època de les grans descobertes geogràfiques dutes a terme pels navegants europeus. El primer capítol d'aquesta part, titulat significativament «Més enllà de les columnes d'Hèrcules», està dedicat a explicar la descoberta que a partir de 1434 van fer els navegants portuguesos de la costa africana. Una descoberta que va generar una cartografia d'Àfrica que contribuiria a canviar el coneixement que els europeus tenien del món. En un paràgraf bellíssim, Relaño descriu que, quan els pilots portuguesos João de Santarém i Pêro Escobar van ultrapassar l'equador en direcció sud, van albirar, tal com ja ho havia predit Dante Alighieri, nous cels on l'estrella polar no brillava.

En el segon capítol d'aquesta tercera part s'explica l'esfondrament de la concepció ptolemaica del *mare clausum*. Les expedicions dels navegants portuguesos per la costa meridional de l'Àfrica occidental van posar de manifest l'errònia creença ptolemaica segons la qual l'oceà Índic era una massa d'aigua encerclada per dos continents: Àfrica i Àsia. L'abandonament de la idea del *mare clausum* va quedar palesa en el mapa del món d'Henricus Martellus de c. 1489, en el qual l'oceà Atlàntic i l'oceà Índic restaven units al sud del continent africà. Per traçar aquest mapa, Martellus es va basar en l'expedició del navegant portuguès Bartolomeu Dias que l'any 1488 va creuar el Cap de Bona Esperança en direcció a l'Índia. Del *mare clausum* de Ptolomeu s'havia passat al *mare liberum* dels navegants portuguesos. En el darrer capítol d'aquesta tercera part s'expliquen les descobertes geogràfiques dutes a terme pels navegants portuguesos a l'oceà Índic i al mar Roig.

La quarta i última part del llibre fa referència a la representació del territori africà que Francesc Relaño anomena «desconegut». Quan els cartògrafs portuguesos van acabar el dibuix del perímetre d'Àfrica va aparèixer un continent, les terres interiors del qual romanien desconegudes per als europeus. Molts cartògrafs renaixentistes, per tal de fer

front a l'immens buit que s'estenia davant d'ells, van decidir omplir-lo amb símbols, figures i topònims irreals, basats en creences geogràfiques meravelloses d'arrel clàssica o medieval.

El primer capítol d'aquesta darrera part fa referència a les modificacions que va experimentar el territori africà en les successives edicions de la *Geografia* de Ptolomeu, dutes a terme des de finals del segle xv fins a mitjans de la centúria següent. La primera edició de la *Geografia* de Ptolomeu en què apareix representada la ruta marítima a l'Índia, oberta per Vasco da Gama, és la de Roma de 1508. Tanmateix, l'edició veneciana de 1511 va representar, segons Relaño, una ruptura encara més gran amb la tradició ptolemaica. L'autor d'aquesta edició, Bernardus Sylvanus, va intentar acomodar el conjunt de la *Geografia* del científic alexandrí al coneixement geogràfic de l'època. El segon capítol d'aquesta part duu per títol «Les Muntanyes de la Lluna» i fa referència a la pervivència d'aquest mite geogràfic clàssic en la cartografia europea del Renaixement. El tercer i últim capítol d'aquesta part i del llibre està centrat en la continuïtat d'un altre dels grans mites heretats de la geografia clàssica: l'existència d'un gran llac central en el cor d'Àfrica.

The Shaping of Africa es clou amb unes interessants conclusions, en les que s'explica, entre d'altres coses, que quan l'any 1749 el cartògraf francès Jean-Baptiste Bourguignon d'Anville va publicar un mapa d'Àfrica, que esdevindria una fita en la història de la cartografia d'aquest continent, va representar una gran extensió de territoris en blanc. Aquest canvi en la representació del continent africà era fruit d'una nova actitud dels cartògrafs il·lustrats de mitjan segle xviii.

Per acabar cal dir que *The Shaping of Africa* constitueix, tant per l'interès del tema tractat com pel rigor de la seva elaboració, una aportació de primer ordre a la història de la cartografia. El seu autor, fent amàs d'una erudició extraordinària, de moltíssimes hores de recerca per cartoteques i biblioteques europees i nord-americanes, així com d'una acurada labor de redacció, ens ha llegat una obra plena d'idees suggestives i interessants. *The Shaping of Africa* és un llibre farcit de belles reflexions sobre el coneixement geogràfic clàssic i medieval del món, tot i que Àfrica sigui el principal centre d'atenció, i la seva lectura constitueix un gran plaer intel·lectual. En aquest sentit, es tracta d'una obra modèlica, de lectura obligada per a tots els geògrafs i estudiosos interessats en el camp de la història de la cartografia, però també per aquells que estiguin interessats en el camp de les descobertes geogràfiques.

FRANCESC NADAL I PIQUÉ
Universitat de Barcelona